

1. A SZAKIRODALOMMAL VALÓ MUNKA ÖSSZETEVŐI

Ha a szakirodalommal kapcsolatban a kutató számára végzett munkát a dokumentáció és az ezen alapuló tájékoztatás szempontjából elemezzük, lényegében a következő munka mozzanatokot különböztethetjük meg:

I. Tartalmi feltárás; eredménye: a dokumentációs anyag (dokumentáció)

II. A dokumentációs anyag felhasználása tájékoztatási célokra; eredménye: egy-egy tudomány-területen az ismeretek bővítése, továbbá igény a már feldolgozott szakirodalomba való betekintésre.

III. Az irodalom (eredetiben, fordításban, stb.) kézbeadása.

2. A DOKUMENTÁCIÓ ÉS A TÁJÉKOZTATÁS LÉNYEGE

A fenti hármás felosztás a "dokumentáció" és a "tájékoztatás" hivatalos és nem-hivatalos definícióinak egész komplexumát érinti. Nem célunk, hogy az eddigieket új meghatározással szaporítsuk és ezzel még fokozzuk a nézetek zürzavarát. Meg kell azonban vizsgálni a legismertebb definíciók kritikai egybevetése útján, hogy a dokumentációról és tájékoztatásról alkotott saját elképzeléseink mennyire használhatók a gyakorlati munka szempontjából.

3. A "DOKUMENTÁCIÓ" FOGALMI MEGHATÁROZÁSAINAK KATEGORIAI

A dokumentáció fogalmi meghatározásával foglalkozó számos közlemény és nyilatkozat, a különböző felfogások tömegét tükrözi. Ha eltekintünk egyik-másik definíció változataitól, úgy a fogalmi jegyek száma és faja szerint a definíciók különféle típusokba sorolhatók. A különböző kombinációkban előforduló leglényegesebb fogalmi elemek a következők:

1. Dokumentumok készítése (megalkotása), előállítása és szabványosítása;
2. dokumentumok gyűjtése;
3. dokumentumok nyilvántartása;
4. dokumentumok rendezése;
5. dokumentumok tartalmi feltárása;
6. dokumentumok felkutatása: lelőhely megállapítása;
7. dokumentumok rendelkezésre bocsátása;
8. dokumentumok hasznosítása.

Ennek a 8 fogalmi jellemzőnek számos lehetséges - és a definíciókban ténylegesen előforduló - kombinációjából a következő, különösen gyakran jelentkező típusokat lehet kihámozni:

- a/ a fogalmilag legtágabb meghatározás, amely az összes felsorolt (1-8.) elemet magában foglalja;
- b/ a fogalmilag szűkebb értelmezés, amely a 2., 4. és 7. alatt említetteket (gyűjtés, rendezés és rendelkezésre bocsátás) jelöli meg, mint a dokumentáció lényeges vonásait;
- c/ a fogalmilag legszűkebb meghatározás, amely a dokumentumok tartalmi feltárására (5.pont) és visszakeresésére (6.pont) terjeszkedik ki.

Ezekután felvetődik a kérdés: Miért különböznek ennyire a nézetek?

Amikor e kérdésre válaszolok, részben lerakom a dokumentáció lényegéről alkotott saját felfogásom alapját is. Véleményem szerint ennek a példátlan fogalmi zavarnak a következő okai vannak:

1. Mivel a "dokumentáció" és "dokumentum" kifejezés ugyanahhoz a szócsaládhoz tartozik, a dokumentáció vitatott fogalmához ez a jelentés társul "a dokumentumok minden féle fajtájával való (értelmes) foglalkozás". Hogy a dokumentum fogalma elevenen él a dokumentáció szóban, bizonyítja az a tény, hogy gyakornak használják a dokumentáció kifejezést, amikor kizárólag a dokumentum szó lenne jogosult; például műszakiak gyakran beszélnek "dokumentáció"-ról, sőt "dokumentációk"-ról, érte ezalatt speciális dokumentumokat (tervrajzokat, műszaki és üzemgazdasági adatokat, leírásokat, technikai eljárások leképezéseit és egyéb anyagot). Ez a fogalmi zavarból vagy tájékozatlanságból eredő azonosítás kétségtelenül lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a dokumentáció szó a dokumentum szóval közeli rokonságban maradt és tulságosan általános jelentést kapott. Ez magyarázza, miért értenek gyakorlatilag a dokumentáció szó alatt minden dokumentumokkal kapcsolatos tevékenységet, függetlenül attól, hogy ez a tevékenység a dokumentumok előállítását, gyűjtését, nyilvántartását, rendezését, tartalmi feltárását, felkutatását rendelkezésre bocsátását vagy hasznosítását szolgálja.

2. A tudomány és technika egyre növekvő - és egyre kielégítetlenebb - igényei a tájékoztatással szemben, a dokumentációs tevékenységet hatalmas mértékben fellendítették; érthető, hogy ez a jelenség a hagyományos keretek között működő tájékoztatási szolgálatok dolgozóiban a dokumentációval szemben bizalmatlanságot és féltékenységet ébresztett.

3. Ezekhez az elvi tényezőkhöz szervezeti jellegük is csatlakoztak. A fokozódó dokumentációs igények jelentkeztével kézenfekvő volt, hogy a feladatok elvégzésével olyan intézményeket bizzanak meg, melyek jellegüknél fogva erre legalkalmasabbak; ilyenek voltak az üzemi műszaki könyvtárak. Ez a megoldás - amint a jelenlegi helyzet is bizonyítja - sok esetben egyáltalán nem vált a dokumentáció kárára. De előnytelen volt ott, ahol hiányzott a megértés az új funkció iránt.

Ennyit a "dokumentáció" kifejezés fogalmi tartalmáról alkotott felfogások különbözőségének okairól.

Nyilvánvaló, hogy sem a szótárszerkesztő, sem a dokumentalista, sem a dokumentációs szolgáltatók felhasználóinak széles köre nem örülhet a dokumentáció szó ilyen többértelműségének és ezért gyakran inkább lemond olyan szóhasználatáról, amely - bizonyos korlátozással - mindent jelent, s így világos megfogalmazás helyett inkább zavart okoz. Ha valóban lehetetlen volna a dokumentáció szó egyértelmű fogalmi körét és nyelvhasználatban való pontos értelmét meghatározni, le kellene mondanunk használatáról. Véleményem szerint azonban nem szükséges ezt a végső következtetést levonni, mert meg lehet határozni a dokumentáció szó kielégítő fogalmi sajátosságát és így megalapozni létjogosultságát. Ehhez azonban szükséges, hogy a már felsorolt (44. oldal) fogalmi jellegzetességeket kritikailag elemezzük.

3.1 Dokumentumok készítése, előállítása és szabványosítása

Dokumentumok készítését (létrehozását) évszázadok, sőt évezredek óta műveli az emberiség; ez tehát nem lehet a dokumentáció tartalma, mivel a "dokumentáció" kifejezést mai értelmében csak néhány évtizede használják.

A dokumentumok létrehozásával kapcsolatos előállítás és szabványosítás sem tartozhatnak a dokumentáció elengedhetetlen jellemzői közé, mivel minden formaalkotás, A Könyvtári Függetlenségért Alapítvány Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban. i átalakítására irá-

nyuló tevékenység, alakítás és ezért gyakorlatilag annyi alkalmazási területe van, ahányféle az emberi alkotótevékenység.

Ugyanez mondható a szabványosításról, amely nem egyéb, mint az ugyanazon anygból való tárgyak alakítására szolgáló egységes elvek megállapítása.

Szabványosítás folyik minden kulturországban az anyagi termelés csaknem valamennyi területén. A dokumentumok előállítására a sok közül csak az egyik, nem is legfontosabb és legfejlettebb alkalmazási területe a szabványosításnak. Ezért a szabványosítást nem lehet egy-egy területnek, tehát a dokumentációnak sem fogalmi jellemzői közé sorolni. A szabványosítás önálló, specifikus tevékenység, egyre növekvő alkalmazási területtel és egyre szilárdabb szervezettel; egyértelmű mind terminológiailag, mind pedig fogalmilag.

Összefoglalva meg kell tehát állapítanunk, hogy sem a dokumentumok készítése (létrehozása) sem előállítása, sem szabványosítása a dokumentációnak nem a lényegbevágó jellemzői. Mindezek a kiadók, a nyomdaipar, a fényképmásolás, vagy egyéb, évszázadok óta gyakorolt, illetve újabban bevezetett másolási és sokszorosítási eljárások területére tartoznak.

3.2 Dokumentumok gyűjtése, nyilvántartása és rendezése

Annak kijelentése, hogy dokumentumok gyűjtése, nyilvántartása és rendezése a dokumentáció fogalmi jellemzői, ilyen megfogalmazásban a dokumentum fogalmának alapjában kettős értelmére utal: egyrészt az elsődleges dokumentumok (az un. primér irodalom), másrészt a másodlagos dokumentumok (az un. szekundér irodalom) értelmére; elsődleges irodalom alatt nem technikai, hanem tartalmi értelemben vett eredeti, másodlagos irodalom alatt pedig a bibliográfiai vagy tartalmi feltárást szolgáló dokumentumok (bibliográfiák, dokumentációs szolgáltatások, enciklopédiák stb.) értendők. Ha a dokumentáció lényeges fogalmi jegyének elfogadjuk a dokumentumok gyűjtését, nyilvántartását és rendezését - e tevékenységeket pusztán a másodlagos irodalomra vonatkoztathatjuk, de ebben az esetben is bizonyos megfontolásokkal kell élnünk.

Az egyik ilyen probléma a következő: a dokumentációs anyag egy részét - az egyéb irodalmi termékekhez hasonlóan gyűjthetjük, nyilvántarthatjuk és rendezhetjük kötet formában. Az egyes lapokból - katalóguscédulákból - álló dokumentációs anyag esetében azonban a nyilvántartás ellentmondás, amennyiben ezek a lapok - rendeltetésük és formájuk szerint egyaránt - éppen a nyilvántartás feladatát végzik. A dokumentációs anyagnak évről-évre nagyobb része nem lesz "nyilvántartva" - következésképpen a nyilvántartás tevékenysége nem tekinthető tipikusan dokumentációs feladatnak.

Egy másik korlátozás abból ered, hogy a dokumentációs anyag gyűjtése ugyan a tájékoztatási intézménynél lényeges munkafolyamat lehet, de nem a dokumentációs intézménynél, ahol az anyag nagy részét nem szerzik be, hanem saját maguk állítják elő; a gyűjtésnek tehát nincs gyakorlati jelentősége és így nem is tekinthető a dokumentáció lényeges vonásának. Marad tehát a rendezés, mint a dokumentációs és tájékoztatási munkában egyaránt specifikus munkafolyamat (Vö. 5.2 ponttal).

Ez a tény, valamint az a körülmény, hogy a legtöbb, a gyűjtést, nyilvántartást és rendezést a dokumentáció fogalmi jellemzőjének tartó definíció további jellemzőül a dokumentumok tárgyi szempontok szerinti feldolgozását is megnevezi (mint egy, a három fenti tevékenységet megelőző folyamat), bizonyítja, hogy ezek a definíciók a három tevékenységet nem a másodlagos, hanem az első

ra vonatkoztatva ugyanis a gyűjtés, nyilvántartás és rendezés nem a tartalmi elemzést megelőző, hanem az ezt követő folyamatok volnának.

Ha az említett három tevékenységi ágat az elsődleges irodalomra vonatkoztatják, a definíciók csak még problémátikusabbá válnak és ennek következtében mint rámutattunk, tarthatatlanok. Mert e három tevékenység, amint ez könnyen bizonyítható, kimondottan a könyvtárak területére tartozik, amelyekhez további jellemzőként a többi között, az állományfeltárás csatlakozik.

Tekintettel erre a tényre, felvetődik a kérdés: mi haszna van annak, ha a dokumentáció és a könyvtárügy fogalmi jellemzőit összekeverjük? Sem az egyiknek, sem a másiknak nem használunk vele. Viszont a határok egyértelmű megvonása mindkettőnek előnyére szolgál.

A dokumentáció nem akarja elvitatni a könyvtárügy sajátos feladatait. Ellenkezőleg, az az érdeke, hogy egyetlen olyan tevékenységi ágat se bitroljon, mely más munkaterületre tartozik. Ezért világos elhatárolásokra törekszik és ami nem őt illeti, azt szívesen átengedi az arra hivatott intézményeknek. Minél inkább tulajdonképpen feladatára, a dokumentumok tartalmi feltárására összpontosíthatja munkáját, annál jobb és hatékonyabb munkát végez. Ennek azonban pozitív visszahatása is van a könyvtárügyre. Mert a dokumentáció és az azon alapuló tájékoztatás sok, a könyvtári szolgáltatás körébe tartozó szakirodalmi igényt ébreszt; ezzel lényegesen hozzájárul a könyvtári állomány aktivizálásához.

A dokumentáció számára másodrendű kérdés, hol és hogyan szerezhető be valamely kérdés irodalma, milyen módon tartják azt nyilván és hogyan rendezik. A dokumentalista inkább azt kell tudnia, hogy a rendelkezésre álló anyag dokumentációs szempontból érdekes-e, milyen gyorsan adják át neki feldolgozásra, hogyan lehet tartalmilag a legcélszerűbben elemezni és a feldolgozott dokumentációs anyag hogyan osztályozható és tárolható a legjobban. Természetesen azzal is törődnie kell, hogy a szükséges irodalmat a lehető legteljesebben beszerezzék; ez a tevékenység azonban, melynek végrehajtása nem órára, hanem a könyvtárosra tartozik, munkaterületének a periferiáján fekszik. A fentebb említett definíciók azzal, hogy melléktevékenységekből konstruálják a dokumentáció főtevékenységi körét, nagy aránytalanságokba keverednek.

Ezzel a megállapítással azonban nem a könyvtárügy elengedhetetlen tevékenysége - és e tevékenységnek a dokumentációval való szoros együttműködése ellen szóltunk. A dokumentalista, amennyiben nem áll elegendő munkaerővel ellátott könyvtár a rendelkezésére, sokszor magá vállalja, perszónálunió formájában a könyvtári feladatokat, abban a mértékben, amint az saját feladatai elvégzéséhez feltétlenül szükséges. Ettől azonban a dokumentalista még nem lesz könyvtárossá és ebből nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a dokumentációs munka a könyvtárügy egy része. Viszont az sem indokolt, hogy a könyvtáros, pusztán azért, mert időnként dokumentációs munkát is végez hosszú tanulmányai során megszerzett címétől megválva, magát dokumentalista néven nevezze. Ugyanaz a nyersanyag, vagyis az irodalom, amelyet hol könyvtári, hol dokumentációs szempontból dolgoznak fel, a könyvtárost és a dokumentalistát éppoly kevésbé hozza közös nevezőre, mint ahogy a szabalmi mérnököt vagy a szabványügyi szakembert és dokumentalistát sem azonosítjuk pusztán csak azért, mert mindkettő szabadalmakkal, illetve szabványokkal foglalkozik.

Ezen a tényen az sem változtat, hogy jelenleg sok intézmény keretében a dokumentációs és könyvtári tevékenység szervezetileg és a munka szempontjából is egybefonódik, továbbá az sem, hogy sok külföldi tudományos könyvtár, például a prágai A Könyvtári Függetlenség digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban, 2010-ben. budapesti Országos Mű-

Ami az intézmények keretében folyó egyidejű dokumentációs és könyvtári munkát illeti, tekintetbe kell vennünk, hogy a fenntartó intézmények különböző fejlődése szerint az egy-egy helyen működő dokumentációs intézmények és a könyvtárak szerkezeti viszonya is rendkívül változatos képet mutat. Így például dokumentációs intézmény és szakkönyvtár néha szerkezeti egységet alkotnak, néha viszont teljesen különálló szervek; olykor a szakkönyvtár, a dokumentációs intézmény mellé van rendelve s ritkán a dokumentációs intézmény a szakkönyvtár alá tartozik.

Történeti áttekintésben a következő képet kapjuk: Mikor a dokumentációs intézményeket megszervezték, már voltak szakkönyvtárak; dokumentációs intézmények például az NDK-ban csak az utóbbi években jelentek meg. Olyan esetekben, mikor még nem volt szakkönyvtár, a létrehívott dokumentációs intézmény eleinte a könyvtári funkciókat is magára vállalta. Dokumentációs munkájához sok esetben üzemén kívüli állományt is felhasznált; ez is bizonyítja, hogy elsődleges irodalom gyűjtése, nyilvántartása és rendezése nem tartozik a tipikus dokumentációs munkafolyamatok közé.

Ami mármost dokumentációs intézmények külföldi központi tudományos könyvtárakban való létesítését illeti, azt kell mondanunk, hogy e könyvtárak először is nem általános tudományos könyvtárak, hanem szakkönyvtárak; másodsor az e könyvtárakban folyó dokumentációs munkát nem a rendes könyvtári szakszemélyzet végzi, hanem nagy dokumentációs osztályt állítottak fel, amelynek személyzete számszerűleg azonos a könyvtáréval, vagy azt megközelíti. Ebből az következik, hogy a dokumentáció nem valami, a könyvtári munkából szükségszerűen adódó tevékenység, hanem saját profilu munka, saját gondolatokkal, munkamódszerrel és egyre erősödő szervezettel.

3.3 Dokumentumok tartalmi feltárása

A dokumentumok tartalmi feltárása a dokumentáció fő kritériuma. Közlebről ld. 5. pont alatt.

3.4 Dokumentumok felkutatása

A dokumentumok felkutatása bár szoros kapcsolatban van a dokumentációval és annak végső soron a célja, nem a dokumentáció, hanem a tájékoztatás területére tartozik.

3.5 Dokumentumok rendelkezésre bocsátása

A dokumentumok rendelkezésre bocsátása, bár a dokumentáció gyakran végzi, nem specifikusan dokumentációs tevékenység. Olyan szervek funkciója, amelyek dokumentumokat gyűjtenek, tehát a könyvtáraké, amelyek a másolási technika sokféle formáját felhasználják. Hogy dokumentációs központok is foglalkoznak - egyre növekvő mértékben - dokumentumok rendelkezésre bocsátásával és közvetítésével, még nem teszi ezt a tevékenységet a dokumentáció lényeges jellemzőjévé.

3.6 Dokumentumok hasznosítása

A dokumentumok hasznosítása és sok más, a dokumentáció definíciójában használt terminus fogalmilag annyira általános, hogy a könyvtárügy fogalmi jellemzői közé épp annyira odasorolható, mint a dokumentációéi közé. Mert a hasznosítás mindaz, A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban, 2016-ban. vul. hogy a dokumen-

tumban szunnyadó potenciális értéket megvalósulásához segítse. E tevékenységhez tartozik a könyvtárban különösen az állomány feltárása, a tájékoztatószolgálat és a kölesőzés. A dokumentáció és a tájékoztatás lényegük szerint valamennyi munkafázisukban a dokumentumok hasznosítását végző tevékenységek. A hasznosítás terminusa szintelen, nem konkrét és nem specifikus, a dokumentáció fogalmának meghatározására alkalmatlan és ezért mellőzendő.

V é g s ő k ö v e t k e z t e t é s

A különböző definíciók eddig elvégzett elemzését összefoglalva a következő eredményhez jutunk: a 3.0/ alatt megnevezett, fogalmilag legszűkebb definíció közelíti meg leginkább azt, amit dokumentáció alatt értenünk kell. Minthogy azonban ez is tartalmaz olyan összetevőt, nevezetesen a dokumentumok visszakeresése funkcióját, amelyet egyértelműen a tájékoztatás fogalmi jellemzői közé kell sorolni, ez a definíció is tulságosan tágnak látszik. A dokumentáció csak a dokumentumok tartalmi feltárását foglalja magában, amely tevékenység a tájékoztatás munkájának előfeltétele.

4. A "TÁJÉKOZTATÁS" FOGALMI MEGHATÁROZÁSÁNAK KATEGORIÁI

A tájékoztatás fogalmát, akárcsak a dokumentációét, szakkörökben különbözőképpen definiálják. E téren még több az egymástól eltérő nézetek száma, mint a dokumentáció fogalmának meghatározásánál. Ez onnan ered, hogy a tájékoztatás szó egyrészt már régóta átment a köznyelvbe, bizonyos meghatározott tartalommal, másrészt bizonyos fogalomkörben homonim jellegűvé vált; a tájékoztatás szó ugyanis egyrészt a folyamatot, vagyis ismeretek közvetítését jelenti, másrészt magukat az ismereteket. Mindenesetre, ha a tájékoztatás (információ) szó alapjául szolgáló latin szó (informare) jelentéséből indulunk ki (formát adni), úgy a szónak a tájékoztatás definíciójában nehézséget okozó homonim volta elesik; mert hogy a tájékoztatás szó alatt azt a folyamatot értik-e, amely "formába önt", vagy a tájékoztatási folyamat által optikailag vagy akusztikailag ábrázolt tartalmat, amely végeredményben a tájékoztatottságot eredményezi, ez alapján véve teljesen mindegy. De ha élünk ezzel az egyszerűítéssel és a tájékoztatás szó kettős jelentését nemlétezőnek tekintjük, úgy vizsgálódásaink alapjává egyetlen tartalmat tehetünk. Minthogy a tájékoztatás komplexumában elsősorban a tájékoztató és a tájékoztatott közötti hidverés képzele nyomul tudatunkba és a tájékoztatás szó már nyelvi megjelenése szerint is tevékenység értelmet tartalmaz, a fogalmi meghatározásánál célszerű lesz a folyamatból, tehát az ismeretek közvetítéséből kiindulni. Ezt az álláspontot egyébként a tájékoztatás legtöbb fogalmi definíciója is megerősíti.

Ha a tájékoztatás számos fogalmi meghatározását néhány lényeges típusra redukáljuk, a következő megfogalmazásokhoz jutunk:

- 4.1 Tájékoztatás és dokumentáció azonos tevékenységek.
- 4.2 A tájékoztatás a dokumentáció egy része.
- 4.3 Tájékoztatás = az irodalom felkutatása.
- 4.4 Tájékoztatás = a dokumentumok rendelkezésre bocsátása.
- 4.5 Tájékoztatás = a kívánt adatok.
- 4.6 Tájékoztatás = felvilágosítás.

Meg kell kísérelni, hogy az itt egyszerű képletekbe sűrített definíciókat gyakorlati használhatóságuk szempontjából megvizsgáljuk. Ez a vizsgálat a következő vé

4.1 Dokumentáció és tájékoztatás azonos tevékenységek

Már előljáróban azt az álláspontot képviseltük, hogy dokumentáció és tájékoztatás azonosítása a tevékenység és céljának azonosítását jelenti és mind terminológiailag, mind tartalmilag tarthatatlan. Ugyanilyen joggal a tájékoztatást és a könyvtárügyet is azonosítani lehetne, mert az is ad tájékoztatást a maga specifikus eszközeivel. Hogy a dokumentáció és a tájékoztatás esetében két teljesen különböző tevékenységről van szó, azt a gyakorlat alapján némi meggondolás után könnyű kimutatni: minden dokumentációs intézményben megállapítható - a jelen tanulmányban tisztára könyvtárosi funkcióként megjelölt munkák elhagyása után - néhány olyan munkafolyamat, amely lényegében új ismeretek és tapasztalatok felkutatásából, rögzítéséből és osztályozásából áll. Erre a munkára azért van szükség, hogy ismeretek, vagy tapasztalatok kívánt vagy ajánlott felhasználása esetén, fel legyünk fegyverezve. Hogy adódik-e és mikor ilyen szükségszerűség, azt először is nem tudjuk, de a munka szempontjából ez nem is fontos. Az ismeretek és tapasztalatok osztályozásának folyamatával tehát természetes módon lezárul az egymást kölcsönösen feltételezhető tevékenységek láncolata. Az ismereteknek és tapasztalatoknak az adott vagy feltételezett igény következményeképpen történő rendelkezésre bocsátása és ezen anyag felhasználása olyasféle viszonyban van a felkutatással, rögzítéssel és osztályozással, mint például a kereskedelem és fogyasztás a termeléssel. Senkinek sem jutna eszébe - mert nem volna értelme - a kereskedelmet a termeléssel azonosítani, bár a kettő egymással elválaszthatatlánul összefügg. Ugyanigy értelmetlen volna a dokumentációt és tájékoztatást azonosítani. Mert először is a tájékoztatás szó általános nyelvhasználatban ismeretek felajánlását jelenti és nem fedi az ismeretek megszerzésének és feldolgozásának fogalmát; hogyan nevezük hát azoknak a létesítményeknek a tevékenységét, amelyek ismereteket közölnek, de alapjában véve nem az elsődleges irodalom feltárása utján.

Teljes joggal nevezik ezeket tájékoztatási intézményeknek. Ebben az elnevezésben értelemszerűen kifejezésre jut tevékenységük, a tájékoztatás. Másrészt azokat, melyek elsősorban az ismereteknek a primér irodalomban való felkutatását, a dokumentációt végzik, joggal jelölik a dokumentációs intézmény névvel. Mindebből az következik, hogy a dokumentáció teremti meg a tájékoztatás előfeltételeit. Ez a tény azonban nem jogosít fel arra, hogy ezt a két tevékenységet azonosítsuk.

4.2 A tájékoztatás - a dokumentációnak nem jellemzője

A 4.1 alatti megállapításokból szükségképpen adódik az a végső következtetés, hogy a tájékoztatást ugyan a dokumentáció teszi lehetővé, de nem tekintendő a dokumentáció egyik részének. A tájékoztatást szó alatt értendő tevékenység megtalálható az emberi tevékenység valamennyi területén. Minden ujnak vagy vélt ujnak a közvetítése végeredményben tájékoztatás: pl. az emberek beszélgetése, a docens előadása, a sajtótudósítás, a tudományos munka stb. Lehetetlen tehát a tájékoztatás szó tartalmát a dokumentáció tartalmi részévé tenni, mert ezzel a dokumentációt, a szó - bevezetőben tárgyalt leg-tágabb fogalmi meghatározásán messze túlmenően - az egyének közötti szellemi érintkezést lehetővé tevő közeggé deklaráljuk. Ezzel azonban a dokumentációnak egyrészt tulságosan nagy tisztességet tennénk, másrészt viszont semmi jó szolgálatot nem tennénk neki. Mert a minden ez esetben gyakorlatilag a sem-mivel lenne egyenlő. Tárgyilagosan nézve tehát tarthatatlan, hogy a tájékoztatást a dokumentáció lényeges jellemzőjévé tegyük, szervezeti szempontból pedig az ilyen összekeverés egyenesen káros lenne, mert a dokumentációs és a tájékoztatási intézmények jellegetességei tökéletesen elvesznének.

4.3 Az irodalom kutatása - a tájékoztatás egyik munkafázisa

Könnyű kimutatni, hogy a tájékoztatási folyamat nem mehet végbe csak magával az irodalom felkutatásával; hiányzik ui. egy fontos komponens: a felkutatott anyag és a benne foglalt tudásanyag továbbadása. A közvetítendő anyagnak a felkutatása és előkészítése tehát csak egy része, mégpedig nem is tipikus része a tájékoztató tevékenységnek. A tájékoztatás fogalmának az irodalom felkutatására való leszűkítése tehát tarthatatlan.

4.4 Tájékoztatás mint a dokumentumok közvetítése

Ez a definíció fogalmilag túl tág, tartalmilag nem világos. Fogalmilag túl tág, mivel az elsődleges irodalom közvetítése (vö. 3.5) könyvtári tevékenység, függetlenül attól, milyen intézmény végzi. Tartalmilag nem világos, mert a gyakorlatban vagy az történik, hogy akár felkérésre, akár ajánló jelleggel magukat a dokumentumokat bocsátjuk rendelkezésre, - ez esetben felesleges tájékoztatást adni a tartalmukról; vagy pedig az érdekelteket tájékoztatjuk a dokumentumok tartalmáról, - ez esetben általában nem közvetítjük magukat a dokumentumokat. A teljes tájékoztatás fogalma azonban általában az érdeklődés tárgyát képező dokumentumok közvetítését is magában foglalja. Az ilyen igény többnyire nem a tájékoztató intézmény felé irányul, melynek olykor egyáltalán nem áll módjában a szakirodalmi igények kielégítése, - hanem a legközelebb fekvő, vagy a megfelelő gyűjtőkörű könyvtár felé. Olyan esetekben pedig, amikor a tájékoztatás tényanyagot tartalmaz, a dokumentumok kézbeadása meg is takarítható.

Mindebből az következik, hogy a dokumentumok közvetítése egy, a tájékoztatástól teljesen független munkafolyamat, amelyre hébe-hóba a tájékoztató is vállalkozik, de amely kizárólag könyvtári jellegű munka. Csak ha - amint ez részben a dokumentáció esetében is megtörténik - a tájékoztatás alatt az ismeretek és tapasztalatok optikai vagy akusztikai közvetítésével összefüggő valamennyi eljárást értjük, lehet a dokumentumok rendelkezésre bocsátását mint a tájékoztatás jellegzetes funkcióját említenünk; ekkor azonban a tájékoztatás fogalmát még tágabb értelemben vettük, mint a dokumentáció fogalmának a 3. alatt tárgyalt legtágabb definícióját és ezzel a nyelvgyakorlatban használhatatlanná tettük.

4.5 Tájékoztatás mint ismeret

Már a tájékoztatás definíciójával kapcsolatos bevezető részben (4) is utaltunk a tájékoztatás szó kettős jellegére - ismeretek közlése, illetve maguk az ismeretek, - és a szó gyakorlati használatának megfelelően azt ajánlottuk, hogy a tájékoztatás szó tartalmának a tevékenységet, az ismeretek közlését tekintsük. Hasonló egyébként a helyzet a dokumentáció fogalmának definiálása esetében is.

4.6 Tájékoztatás mint felvilágosítás

Ez a fogalmi meghatározás, amely csaknem teljesen egyezik a szerző által képviselt felfogással, meglehetősen szűk, mivel a felvilágosítás kifejezés szükségképpen olyan közlés képzetét társítja, amelyet valamely érdeklődés alapján felkérésre adunk. A tájékoztatásnak jelenleg kétségtől ez a leggyakoribb típusa. Emellett azonban van olyan tájékoztatás is, amelyet nem felkérésre, egy bizonyos tájékoztatási igény ismerete és a tájékoztatásra szoruló aktivitása vált ki - az az ún. iniciatív (kezdeményező) tájé-

koztatás. Jelenleg ez a gyakorlat még nincs tulságosan elterjedve, de eljön az ideje, hogy számszerűen is elérje - sőt bizonyos esetekben túl is szárnyalja - a felkérésre adott tájékoztatásokat. Ez a jövő tájékoztatási típusa különösen a termelésben, mert mozgósító erővel rendelkezik. Ezért célszerűnek látszik, hogy a tájékoztatást ne mint felvilágosítást definiáljuk, hanem mint ismeretek közvetítését.

5. A DOKUMENTÁCIÓ ÉS A TÁJÉKOZTATÁS FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

A dokumentáció és a tájékoztatás fogalmának meghatározásával való foglalkozás, a különféle vélemények boncolgatása komolytalan játék lenne, ha ennek nem volna elhatároló gyakorlati fontossága a dokumentáció és tájékoztatás szempontjából. Hogy ezeket az elnevezéseket hogyan határozzuk meg, hogyan értelmezzük - ez döntő következménnyel jár a dokumentációs és tájékoztatási munka tartalma, módszere és szervezete szempontjából. Egyszerű példával bizonyíthatjuk ezt: Feltéve, hogy a tájékoztatást a dokumentáció egyik jellemzőjévé tesszük, szükségképpen terminológiai nehézségeink támadnak az olyan intézmények elnevezésénél, melyek elsődleges irodalmat tartalmilag feltárnak és olyanoknál, melyek a beszerzett dokumentációs anyag alapján kizárólag tájékoztatnak. Ebben az esetben szükségképpen mindkét kategóriát - különböző feladataik ellenére is - dokumentációs intézménynek kell neveznünk. De kinek tesszük ezzel szolgálatot? Az ügynök vagy a helyzet tisztázásának bizonyára nem; csak ködösítjük a fogalmakat. Ha azonban elhatározzuk, hogy az egyértelműség okából a gyermeket nevén nevezünk, tehát jelen esetben, dokumentációs illetve tájékoztatási intézményről beszélünk, miért ne végezzük el ezt a különbségtételt és szétválasztást elméletben éppúgy, ahogy gyakorlatban elvégeztük.

A gyakorlat igényeivel számolva meg kell kísérelnünk a dokumentáció és a tájékoztatás lényegének meghatározását. Itt csak össze kell foglalni azokat a megállapításokat, amelyeket fentebb a különféle felfogások elemzésével kapcsolatban tettünk. Néhány kiegészítő szempont tekintetbevételével a dokumentáció és a tájékoztatás fogalmát a következőképpen lehetne meghatározni:

5.1 Dokumentáció

A dokumentáció a következő főbb tevékenységi ágakat foglalja magában:

- a/ annak megállapítása, hogy valamely szakirodalmi munka érdemes a dokumentációs feldolgozásra;
- b/ szakirodalom tartalmi elemzése;
- c/ a dokumentációs anyag osztályozása.

a/ Annak megállapítása, hogy valamely szakirodalmi munka érdemes a dokumentációs feldolgozásra.

Míg a könyvtáros valamennyi beszerzett dokumentummal kell, hogy foglalkozzék, a dokumentáció válogat: annak a legfőbb feladatának megfelelően, hogy új, a népgazdaság fejlesztése szempontjából fontos ismereteket és tapasztalatokat kutasson fel és rögzítsen és ezzel megteremtse a tájékoztatás előfeltételeit - a beszerzett és rendelkezésre álló dokumentumokból csak azokat válogatja ki, amelyek tartalmilag megfelelnek. Ebben a válogató tevékenységben már a dokumentáció céljának és létjogosultságának lényeges jellemzői tükröződnek: ez a szűrő, amely a dokumentumok tulkinálatából a tudásra érdemeset kiválasztja.

b/ Szakirodalom tartalmi elemzése

Míg a dokumentálásra való érdemesség megállapítása közben, amint már kifejtettük, minden érdektelen munkát mellőznek, a dokumentumok tartalmi elemzése kapcsán valamennyi dokumentációs szempontból fontos tartalmi elemet felkutatnak és valamennyi, dokumentációs szempontból érdektelen tartalmi elemet mellőznek. Valamely dokumentációs - és ezért a népgazdaság szempontjából is érdekes anyag felkutatásának és rögzítésének az eredménye a referátum. (A felkutatott anyag írásbeli rögzítésének és nyelvi megfogalmazásának különböző formáival összefüggő terminológiai kérdések fejtegetésével itt most nem foglalkozunk.)

c/ A dokumentációs anyag osztályozása

Az osztályozás, vagyis a dokumentációs anyag szakmai besorolása bizonyos osztályozó szavak vagy szimbólumok, pl. tárgyszavak vagy ETO-számok segítségével, szorosan összefügg a dokumentumok tartalmi elemzésével, mert ez adja az alapot a dokumentációs anyag osztályozásához. Az osztályozás az előfeltétele a tájékoztatás területéhez tartozó első tevékenységnek, a dokumentációs anyag rendezésének.

E három tevékenységi ággal alapjában jellemeztük a dokumentációt. Eredménye a tárolható, tájékoztatási célokra felhasználható dokumentációs anyag.

5.2 Tájékoztatás

A tájékoztatás a következő három fő tevékenységi ágat foglalja magában:

- a/ a dokumentációs anyag tárolása;
- b/ a dokumentációs anyagra vonatkozó kérdések;
- c/ ismeretek átadása.

a/ A dokumentációs anyag tárolása

A dokumentációs anyag tárolása, az osztályozásnál megadott rendező szavak vagy szimbólumok szerint, a dokumentációs anyagot alkalmassá teszi arra, hogy vele kapcsolatban kérdéseket tegyenek fel és segítségével utbaigazítsanak. Amíg az anyag rendezetlen, tájékoztatási célokra nem alkalmas.

Különálló lapok esetében (dokumentációs cédulák és hasonlók) a rendezés kartoték formájában történik, ha a dokumentációs anyagot kötetben teszik közzé, akkor az egyes kiadványok anyagának bizonyos tárgy szerinti tagolása és mutató (regiszter) készítése kívánatos.

Míg a dokumentációs cédulák előfizetői maguk kénytelenek ezeket rendezni, a kötetben megjelenő anyag esetében a mindenkor szerkesztő vagy kiadó leveszi az előfizető válláról ennek a munkának a terhét. Ez a cédulákkal szemben kétségtelenül előny; viszont a keresésnél ezt az előnyt a szakirodalmi kartoték által nyújtott előnyök erősen semlegesítik.

b/ A dokumentációs anyagra vonatkozó kérdések

Ide tartozik mindazon tevékenység, mely arra irányul, hogy egy-egy megadott kérdésre vonatkozó - és a rendelkezésre álló dokumentációs anyagban meglévő - legmegfelelőbb anyagot felkutassuk, akár felkérésre, akár pedig egyéb célra. A kiindulási pont mindig valamilyen szakkérdés.

c/ Ismeretek átadása

Itt a felkutatott, téma szerint adott dokumentációs anyag átadásáról vagy tartalmának a tájékoztatóhoz való közvetítéséről van szó, mindig a célszerűségnek vagy a technikai lehetőségeknek megfelelően. Míg a dokumentációs anyagra vonatkozó kérdésfeltevés és az ezt megelőző tevékenység: az adott szakprobléma téma-szerinti elemzése, valamint az alkalmazandó kereső eljárások a tájékoztatás primer szakismereteket kívánó tevékenységi ágai, a felkutatott dokumentációs anyagnak vagy tartalmának átadása - bármilyen formában történjék is - a művelet tisztán technikai oldala mellett elsősorban módszertani probléma.

Ezzel a 3 tevékenységgel a tájékoztatási feladatok területe lényegében ki van jelölve.

Felvetődik mármost a kérdés, hogy a dokumentáció és a tájékoztatás lényegének itt megkísérelt jellemzése a dokumentációnak és a rája épülő tájékoztatásnak csak az NDK-ban lévő módszertani és szervezeti viszonyai között érvényes-e, vagy pedig általánosítható. Az utóbbi kérdésre igenlő választ kell adnunk, még pedig azért, mivel külföldön is alapvető különbséget tesznek módszertani és szervezeti szempontból könyvkiadás, könyvkereskedelem, könyvtárügy, szabadalomügy, szabványosítás és különbséget tesznek levéltárügy és muzeológia között és mivel ott is egyre nő az olyan intézmények száma, amelyeknek fő jellemzői az 5.1 és 5.2 alatt leírt tevékenységek. Helyes és méltányos ezeknek az intézményeknek sajátosságaiknak megfelelő elnevezést adni. És itt önként adódnak a dokumentáció és tájékoztatás kifejezések, amelyek sok helyen már az itt használt értelemben honosodtak meg.

Ezen kívül valamennyi, a dokumentáció és a tájékoztatás területén működő dolgozónak meg kell értenie, hogy a dokumentáció és a tájékoztatás ügyét nem az szolgálja, ha ezeket a fogalmakat valamennyi lehetséges határterületükkel fogalmilag összekeverjük; ellenkezőleg olyan definícióra van szükség, amely világosan és pontosan megállapítja a feladatokat és kiemeli az egyes jellegzetességeket.

Irodalom

1. ARNTZ, Helmut: Documentatio a documento. (Dokumentumok dokumentációja) = Nachrichten für Dokumentation. 1954. 5. Jg. 4. Nr. 171-179. p.
2. BALBIS, Bruno: Appunti di tecnica documentaria. (A dokumentáció technikájáról.) = Ricerca Scientifica et il progresso tecnico. 1956. 26. Vol. 1. no. 263-265. p., 2. no. 961-963. p., 3. no. 649-652. p.
3. Definition of Documentation. (A dokumentáció definíciója.) = American Documentation. 1955. 6. vol. 3. no. 208-209. p.
4. Documentation terminology. (A dokumentáció terminológiája.) = The Hague 1958. FID. 8 p. (FID-Publications 307.)
5. FILL, Karl: Wesen und Methoden der Dokumentation. (A dokumentáció lényege és módszerei.) = Dokumentation, Fachbibliothek, Werksbücherei. 1954. 2. Jg. 4/5. Hft. 34-35. p.
6. FINK, P.: Dokumentation - ein unenbehrlicher Helfer für den Techniker und Forscher. (A dokumentáció nélkülözhetetlen segítség a műszaki szakemberek és a kutatók számára.) = Technische Rundschau. 1956. 48. Jg. 26. Hft. 3-7. p.

- 7. FRANK, Otto: Einführung in die Dokumentation. (Bevezetés a dokumentációba.) Berlin 1949, Beuth. 3-4.p. (Handbuch der Klassifikation 5.)
- 8. GODET, Marcel: Terminologie de la Documentation. (A dokumentáció terminológiája.) = Führer durch die Schweizerische Dokumentation. Bern 1946, Schweizerische Vereinigung für Dokumentation 15-20.p.
- 9. HAMAN, F.: Ein Wort zur Dokumentation. (Néhány szó a dokumentációról.)= Kunststoff-Rundschau. 1957. 4.Jg. 2.Hft. 56-57.p.
- 10. JACKSON, Eugen B.: Inside documentation (A dokumentáció lényege.)= Special Libraries. 1954. 45. vol. 4.no. 151-157.p.
- 11. KUNZE, Horst: Dokumentation und wissenschaftliche Bibliotheken. (Dokumentáció és tudományos könyvtárak.)= Dokumentation. 1953/54. 1.Jg. 4.Hft. 78-84.p.
- 12. PIETSCH, E.: Grundfragen der Dokumentation. Publikationswesen - Definitionen - Organisation. (A dokumentáció alapvető kérdései. Publikáció - definíciók - szervezet.) = Dokumentation in Technik und Wirtschaft. Dortmund 1954, Verkehrs- und Wirtschaftsverl. 18-39.p. (Arbeitsgemeinschaft für Rationalisierung des Landes Nordrhein-Westfalen. 14.)
- 13. SCHÜRMEYER, Walter: Der Begriff der Dokumentation. (A dokumentáció fogalma.)= Nachrichten für Dokumentation. 1953. 4.Jg. 4.nr.)
- 14. SCHÜRMEYER, Walter: Dokumentation. = Nachrichten für Dokumentation. 1950. 1.Jg. 1.nr. 3-4.p.

Eredeti cím: Dokumentation und Information. Eine terminologische Untersuchung.

Megjelent: Dokumentation. 1959. 6.Jg. 1.Hft. 3-10.p.

OSzK. ford.sz.: 2097.